

Herman van Praag

Ik draag dit boek op aan de nabestaanden
van de slachtoffers van de Holocaust

Herman van Praag

Ooggetuige en revolutionair psychiater

Een portret in tijdsbeelden

Henk Haenen

DAMON

Inhoud

Voorwoord		9
René Kahn		
Biografisch kader		11
Een kwestie van identiteit		23
Hoofdstuk I	Volg het spoor terug	29
Hoofdstuk II	Onzekere tijden	47
Hoofdstuk III	Toenemende spanningen voor de familie Van Praag	59
Hoofdstuk IV	Siegfried van Praag ontmoet Franz Kafka	75
Hoofdstuk V	Tussen hoop en vrees	84
Hoofdstuk VI	Herman van Praag aan het woord	95
Hoofdstuk VII	Ik ga iets van mijn leven maken	114
Hoofdstuk VIII	Literaire ambities	137
Hoofdstuk IX	De psychiatrie trekt als een magneet, “maar waar blijven de hersenen?”	152
Hoofdstuk X	Marsilid: een vonk sloeg over	171
Hoofdstuk XI	Revolutionair onderzoek	188
Hoofdstuk XII	Van Praag: <i>Zie de mens!</i>	208
Hoofdstuk XIII	De weg naar functionele psychopathologie, Rotterdam en Groningen	220
Hoofdstuk XIV	Een nieuw paradigma krijgt handen en voeten	235
Hoofdstuk XV	Jeruzalem 1976-1977	252
Hoofdstuk XVI	Karakter - Nelleke Eikens	265
Hoofdstuk XVII	Utrecht	284
Hoofdstuk XVIII	New York	305
Hoofdstuk XIX	New York heeft twee gezichten	322
Hoofdstuk XX	Vier persoonlijke kenschetsen	341
Hoofdstuk XXI	DSM - Labels?	348
Hoofdstuk XXII	De laatste berg, Maastricht 1993-1997	367

INHOUD

Hoofdstuk XXIII	Afscheid van Maastricht	382
Hoofdstuk XXIV	Erflater	396
Hoofdstuk XXV	Droom en werkelijkheid	412
Hoofdstuk XXVI	Van Praag versus Swaab nader bezien	427
Hoofdstuk XXVII	Reizen	454
Hoofdstuk XXVIII	Herman van Praag en de profeten	475
Hoofdstuk XXIX	Mozes: Idee of karakter?	492
Hoofdstuk XXX	Mozes als inspirerend wetgever	503
Hoofdstuk XXXI	Zionisme als bron voor hoop	522
Hoofdstuk XXXII	Jodenhaat in varianten	535
Hoofdstuk XXXIII	Mythe en geschiedenis	547
Hoofdstuk XXXIV	Het gezicht van Herman van Praag	562
Supplementen		571
Bibliografie		583
Personenregister		589
Over de auteur		597

Voorwoord

Voor u ligt de biografie van een bijzonder mens. Bijzonder vanwege de belangrijke wetenschappelijke bijdragen die Herman van Praag heeft geleverd aan het welzijn van de mens, bijzonder vanwege zijn strijdbaarheid voor de psychiatrie en tenslotte bijzonder omdat het een beeld geeft van het turbulente tijdsgewricht waarin het leven van Herman zich voor een groot deel heeft afgespeeld.

Herman is opgegroeid in een erudiete joodse familie, waar correct taalgebruik, filosofie en schrijven een prominentie plaats innamen, hetgeen zijn passie voor schrijven, leren en *lernen* goed verklaart. Zijn hele leven (vanaf de middelbare school zelfs) heeft hij met evident charisma en eloquent taalgebruik, zijn uitgesproken standpunten uitgedragen. Of het nu om de centrale plaats van de hersenen en hun functie in de psychiatrie betrof, of het belang van een goede zorg voor psychiatrische patiënten, hij heeft altijd op de bres gestaan, soms provocerend, soms mitigerend, maar immer vol hartstocht. Of de standpunten populair waren of niet, Herman van Praag is standvastig gebleven, tot profijt van de psychiatrie en derhalve ten dienste van talloos veel patiënten.

Hij was de eerste in ons land, en een van de eersten in de wereld, die een toegankelijk standaardwerk over de psychofarmacologie schreef, leerboek voor vrijwel alle in Nederland opgeleide psychiaters. In een tijd waarin de hersenen, laat staan de farmacologische behandeling van psychiatrische ziekten, nauwelijks in de belangstelling stonden, heeft Herman van Praag het pad geëffend voor het onderzoek naar de biologische achtergronden van psychiatrische aandoeningen. Zijn persoonlijke bijdrage aan dit onderzoek, te beginnen met zijn promotieonderzoek, omspannt bijna een halve eeuw en heeft aan de basis gestaan van de antidepressiva die nu miljoenen mensen de mogelijkheid geeft hun depressie te overwinnen.

Afgezien van zijn enorme wetenschappelijke verdiensten, is Herman de grondlegger geweest van veel vooraanstaande academisch psychiatrische klinieken. Zijn voortrekkersrol in Groningen, waar hij de eerste

biologisch-psychiatrische kliniek in ons land opzette, maakte de afdeling psychiatrie aldaar tot de meest invloedrijke en productieve in Nederland. In deze kliniek werd pionierswerk verricht naar de werkzaamheid van medicijnen voor psychiatrische aandoeningen en de daar opgezette combinatie van patiëntenzorg en onderzoek heeft tot voorbeeld gediend van vele dergelijke laboratoria in de wereld. Daarna in Utrecht heeft hij als afdelingshoofd, tegen de toenmalige anti-psychiatrische stroom in – en met zijn gebruikelijke vasthoudendheid – een ouderwetste afdeling psychiatrie aangepast aan de eisen die de moderne empirisch-academische tijd stelde. Dat was niet makkelijk: hij moest niet alleen tegen de antipsychiatrie strijden, maar ook de gevestigde (psychoanalytische en financiële) belangen van de academische staf overwinnen. Dat hem dit uiteindelijk gelukt is, tekent Herman z'n passie en onverstoortbaarheid. Na Utrecht volgden New York (Albert Einstein College of Medicine) en Maastricht, waarbij hij in beide gevallen de ingewikkelde taak heeft volbracht verschillende afdelingen te fuseren tot bloeiende en productieve academische organisaties.

Herman van Praag heeft aan de wieg gestaan van de verwetenschappelijking van de psychiatrie en daar zelf een essentiële bijdrage aan geleverd. Het vak is inmiddels, en mede dankzij hem, onherkenbaar veranderd. Het vak is weer onderdeel van de geneeskunde en empirisch onderzoek is de standaard geworden, of het nu om de effectiviteit van pillen of praten gaat.

Herman zijn invloed op deze verandering is prachtig te volgen in de onderliggende biografie. Ook de mens Herman, met grote liefde voor zijn gezin, zijn passie voor het jodendom - en alles waar het voor staat - alsook zijn ongebreidelde werklust en discipline spatten van de pagina's.

Tenslotte zult u zien dat hij een moedig en principieel mens is, die staat voor zijn waarden en ervoor heeft willen vechten. Het is ons aller voordeel geweest dat Herman van Praag zo succesvol is gebleken in het uitdragen en implementeren van zijn diep-menselijke waarden.

René Kahn

New York, mei 2022¹

1 Voor achtergrondgegevens van René Kahn zie p345 van de biografie

Biografisch kader

Toen ik twaalf jaar geleden Herman van Praag in Amsterdam ontmoette, viel meteen zijn markante gezicht op. Karakteristieke gelaatstrekken, weergave van levenslijnen.

Welke verhalen achter de rimpels in het voorhoofd en de licht vragende trek om zijn mond scholen wist ik nog niet. Wel trof mij de uitnodigende oogopslag en een nieuwsgierige blik. Het was beslist niet een gereserveerde emeritus professor in de psychiatrie die uit zijn stoel opstond en mij een stevige hand gaf. In tegendeel, het ijs van aanvankelijke omzichtigheid was al snel gebroken, en Van Praag stelde voor om elkaar te tutoyeren. Blijkbaar waren de twee voorafgaande telefoongesprekken en een gemaild artikel van mijn hand over de politieke situatie van Israël, in goede aarde gevallen. In Grand Café Americain ontstond verrassend snel een sfeer van vertrouwelijkheid.

Het gezicht van Herman van Praag, die eerste keer dat ik hem sprak, kwam scherp over: de expressie waarin een lang en bewogen leven een weerslag gevonden had.

De verhalen die daarmee verbonden waren, wekten steeds meer mijn belangstelling en leidden uiteindelijk tot het plan zijn biografie te schrijven.

Het werd een afwisselende reis, met Herman van Praag als wandelaar over heel verschillende wegen, door een landschap van opsluiting én bevrijding, van misère én hoop, van verdriet én vreugde, van weerstand én aanvaarding, van traditie én vernieuwing.

Ik hoop dat de weergave van zijn levensverhaal dat in zijn gezichtstrekken weerspiegeling vindt, de lezer zal treffen en de herinnering aan deze opmerkelijke man zal verrijken en bestendigen.

Het schrijven van de biografie *Herman van Praag, ooggetuige en revolutionair psychiater* was voor mij een avontuur. Zeker wanneer telkens historie als achter- en ondergrond met dit afwisselende leven meespeelt. Historie zowel in persoonlijke als collectieve zin. Onvermijdelijk verschijnt dan een portret met verschillende lichtinval, en daaruit voortvloeiend, met diverse kleurschakering.

Ik ken Herman al heel wat jaren en we hebben talrijke gesprekken gevoerd, of liever, we raakten in discussie. Dat geeft meer aan waar 't hem om

draait. Vragen stellen, argumenteren, weer vragen stellen, weer argumenteren, en zo maar verder, totdat de klok aangeeft ‘voor vandaag is het genoeg’.

Toen ik december 2020 Herman voorstelde of hij het een idee vond dat ik een biografie van hem zou schrijven, reageerde hij meteen positief. Maar er was wel een praktisch probleem. Met de verhuizing van Apeldoorn naar Bilthoven in 2017 was er veel materiaal dat dienst kon doen voor een biografie weggedaan, zoals brieven, wetenschappelijke correspondentie, enzovoorts.

Aan de andere kant kon ik bij het schrijven van deze biografie gebruik maken van interviews die Tjerk de Reus tien jaar eerder met Herman van Praag had. Hij heeft deze gesprekken over diens leven en visie op psychiatrie, religie en politiek op een fraaie manier onder verschillende topics bijeengebracht in *God, religie en ons brein. In gesprek met psychiater Herman M. van Praag*.¹ Ik heb Van Praag gevraagd of hij nog steeds achter zijn formuleringen van toen stond. Dat was het geval. De thema's die erin aangesneden werden, kwamen opnieuw aan de orde in de gesprekken die hij met mij had, aangevuld met nieuwe aandachtspunten. Omdat het de woorden van Herman van Praag zelf zijn die toentertijd door Tjerk de Reus als zodanig zijn opgetekend en vanwege het feit dat Van Praag expliciet te kennen geeft nog achter deze bewoordingen te staan, acht ik het niet noodzakelijk om telkens naar de eerste keer dat deze interviewpassages werden opgetekend in *God, religie en ons brein*, te verwijzen. Het zijn en blijven immers de woorden van Van Praag. Soms zijn deze teksten, mee op verzoek van Van Praag, licht gewijzigd en daarnaast zijn er, in samenhang met nieuwe thema's, veel eigen interviewfragmenten in de biografie opgenomen.

Discussies zijn het waarmerk voor Van Praag, om visies en meningen te verwoorden. Mee om die reden zijn in de biografie veel stukken verwerkt die een weerslag zijn van gesprekken en interviews. Zo komt een stuk geschiedenis levendig naar voren. Het is de trant van *oral history*.

Voor Herman van Praag is zulke historie meer dan eens verbonden met een polemische stellingname. Vechtlust in woorden is hem vertrouwd. Strijdlust is het, niet agressief, maar wel confronterend en vasthoudend, zeker bij kwesties die hem na aan het hart liggen. Het is een van de karakteristieken van zijn weerbaarheid, als mens, als jood, als wetenschapper. Dat spreekt mij aan, maar ik ben mij ervan bewust dat niet iedereen deze gedecideerde vasthoudendheid op dezelfde manier kan waarderen.

1 Tjerk de Reus, *God, religie en ons brein. In gesprek met psychiater Herman M. van Praag*, Uitgeverij Kok, Kampen 2011.

In de biografie heb ik telkens een tijdsbeeld geschetst dat het leven van Herman van Praag, zijn belevenissen en visie op mens en wereld, in een historisch kader plaatst. Zo wordt de portee van zijn zienswijze en activiteiten in breder verband duidelijk. Tegelijk maken deze tijdsbeelden inzichtelijk hoezeer Van Praag met beide benen *in* de wereld stond, hoe hij eraan hechte zich van historische omstandigheden en ontwikkelingen te vergewissen. Daaraan ook zelf een bijdrage te willen leveren. En het zijn telkens de discussie-kenmerken die bij de directe inbreng van hem zelf vooropstaan, in gesprekken, interviews en geschreven werk, wetenschappelijk en kunstzinnig. Ik heb dit kenmerk van discussie in de opzet en structuur van de biografie een prominente plaats gegeven.

Een aantal specifieke historische omstandigheden staan in nauwe relatie met het leven van de *familie* van Praag, met de wijdere familie ook, via de grootouders van vaders- en moederszijde. Deze familiegeschiedenis is met zijn aantoonbare weerbaarheid – onder meer in de actieve steun aan het zionisme – onlosmakelijk deel van de biografie.

Secundaire literatuur is benut om hoofdlijnen van de ingevlochten tijdsbeelden weer te geven, de publieke sfeer daarvan ook, van ‘wat er in de lucht hing’, - aan dreiging en verdriet, aan hoop en vreugde. De scherpe tegenstellingen in levenssferen waarmee de geschiedenis van de twintigste eeuw, zeker de joodse mens confronteerde, worden in leven en professie van Herman van Praag weerspiegeld. Polariteit valt daarin op.

Deze existentiële achtergrond en ervaring kan tenminste voor een deel het stellige karakter van Herman van Praags opvattingen en communicatiewijze verklaren. Toch doet zo’n typering hem onvoldoende recht want belangrijker dan zijn ‘gedecideerde gebaar’ is zijn voortdurende behoefte om vragen te stellen, en nog eens vragen. En dat in een bepaalde samenhang, zo men wil, systematiek.

Een toonaangevende Afrikaanse filosoof, Mogobe Ramose, typeert de mens als *homo loquens*, de sprekende mens.² Ik vind het raak getroffen. De communicatie met medemensen staat in zijn filosofie centraal, maar ook de wisselwerking met de natuur en het stoffelijke. Materie en geest zijn niet uiteen, maar ineens gedacht, zonder geheel en al in elkaar op te gaan. De

2 Mogobe B. Ramose, *African Philosophy through ubuntu*, Mond Books Publishers, Harare, Zimbabwe, 2005, p30. First Published 1999; Revised Edition 2002, 2005. In een aantal boeken die ik over Afrikaanse filosofie schreef, nam ik Mogobe Ramose als gids.

sprekende mens is vanuit deze basisgedachte ook de onderzoekende en vragende mens. Bij Van Praag komen deze karakteristieken prominent naar voren. Zo heb ik hem leren kennen, zo portretteer ik hem ook in de biografie. Van Praag aan het woord.

In 2021 en 2022 reisde ik geregeld naar Bilthoven, waar ik thuis bij Herman van Praag en zijn vrouw Nelleke hartelijk werd ontvangen, om elkaar bij te praten en concept-hoofdstukken van de biografie door te nemen. Ik kon daarna ook teksten van onze gesprekken in interviewvorm weergeven. Deze werkwijze was levendig en is naar ik hoop in het geheel terug te vinden. Bij mijn opzet en uitwerking van de biografie gaf Van Praag mij de vrije hand, maar had, zijn gewoonte getrouw, onvermijdelijk, naast positieve waardering ook stevast ‘een paar vragen’ of aanvullingen. Het was plezierig werken en samenwerken. Dit vice versa bevestigt het karakter van dialoog, die als een rode draad door de biografie heenloopt.

Halverwege 2021 gaf ik Herman te kennen dat ik het avontuur in gesprekken, woorden en gedachten ook op een andere, onverwachte manier meemaakte: een confrontatie met herinneringen uit mijn eigen jeugd. Herinnering aan emoties die daarbij hoorden. Zin en onzin die ik toen zag.

Absurditeit kwam in het gezin waarin ik opgroeide iedere dag op tafel. Een vader die illusieloos uit een Duits concentratiekamp thuis was gekomen, een moeder die door haar formeel beschaafde opvoeding, bij wijze van spreken het ‘hors-d’oeuvre’ vertegenwoordigde. En dat samen met haar echtgenoot, die vanuit *zijn* opvoeding eerder voor ‘boerenkool met worst’ kon instaan. Al met al toonden zij getweeën een nogal gevarieerd levensmaal. Tijdens deze ‘maaltijd’ werd niet gesproken. Zwijgen en elkaar verzwijgen werd regel. Nee, dat ging niet goed. Zeker niet toen mijn oudere broer vanwege ernstige psychische problemen in Paviljoen 3 van het Wilhelmina Gasthuis te Amsterdam opgenomen werd en daarna een leven leidde van telkens weer even thuis en dan weer een langdurige opname in Zon en Schild in Amersfoort. Het leverde veel absurde en beangstigende situaties op, menigmaal met ongekende agressie.

Zo werd het schrijven van een biografie over een moedig leven in strijd-bare discussie en revolutionair onderzoek allengs ook een reis van gesprekken die mijzelf aangingen, gesprekken aan de achterzijde van menige pagina, met onzichtbare inkt opgeschreven. En het verrassende was, dat juist door dat achterliggende, de ondertoon van Herman van Praag dwars door het

ferme timbre van zijn discussies, meer en meer tot mij doordrong. Een toon die helemaal niet zo zeker is van zichzelf.

Het is een obligate erkenning: je verleden werkt in het heden door. Zeker op gevoelsniveau en op het vlak van zingeving. Het bepaalt mee je toekomstverwachtingen en de gebeurtenissen waar jij hoopvol naar uitkijkt. De visie op ‘de tijd’ van Henri Bergson, als geleefde tijd (*temps vécu*) geeft het verleden in zijn hedendaagse doorwerking nog eens extra gloed.

Wanneer verleden, heden en toekomst samenstellende delen van één geheel zijn, dan verandert van tijd tot tijd ook het verleden, opgevat als eigen beleving. Zo zijn het heden en de toekomst voor de mens wezenlijk beïnvloedbaar, zeker als beleefde tijd.³ Dat scheidt hoop, voor de mentaal zieke mens, voor de mentaal zieke samenleving, of gewoonweg voor ieder mens die door verschillende omstandigheden danig met zichzelf en zijn omgeving in de knel is geraakt. Kortom: We hoeven ’t er niet bij te laten zitten, laat staan dat we bij de pakken gaan neerzitten.

Deze visie op de geleefde tijd, die Bergson na aan het hart lag, speelde in de gesprekken met Van Praag geregeld een rol, nu eens op de voorgrond, dan weer op de achtergrond. Bergson werd niet genoemd, maar achteraf realiseer ik mij dat deze filosoof, die zich sterk verbonden wist met de joodse geschiedenis in diaspora, een stem in onze gedachtewisseling had. We stonden er niet op die manier bij stil. Maar dat doet aan de feitelijkheid ervan niets af. Zulke gesprekken met de geleefde tijd als aanwezige, doen goed, en hebben wie weet, ook een therapeutische kant. Wederzijds.

Zo begon ik Herman van Praag steeds meer te zien: een man die van discussie leeft, strijdbaar, geregeld polemisch, woorden waar de vonken van af kunnen springen. Maar in de adempauzes van het spraakwater hoorde ik een andere stem, die van aarzeling en van vragen en nog eens vragen. Dat was veel meer de taal van een aftastend gesprek dan van klaarblijkelijke stellingname die discussiëren met Van Praag met zich mee kan brengen.

Ik heb er mijn zinnen op gezet in mijn biografisch schrijven beide kanten van deze opmerkelijke man te laten zien. Een man die van forse, onontkoombare beelden én van kunstzin houdt. Beide zijn het talen, met een verschillende woordenschat. Geen mens is uit steen gehouwen of uit hout gesneden, maar opgebouwd uit vlees en bloed, uit organen en organisatie,

3 Henri Bergson, *L'Évolution créatrice*. Librairie Félix Alcan, Paris 1912 (première édition 1907). In het Nederlands vertaald: *De creatieve evolutie*, ISVW Uitgevers, Leusden 2018.

in het brein en in de geest. Maar al dat organieke is gebouwd op structuren en processen die houvast bieden. Die werkelijkheid opsporen en in kaart brengen, is een blijvende uitdaging. ‘Wetenschappelijk én expressief’ zal Van Praag daar onmiddellijk aan toevoegen.

De titel van de biografie, *Herman van Praag, ooggetuige en revolutionair psychiater*, heeft om verschillende redenen de ondertitel *Een portret in tijdsbeelden*. Ooggetuige zijn betekent immers de tijd waarin je geworpen bent *zelf* waarnemen, *zelf* beleven. Maar ook andersom, die tijd bepaalt tegelijk jouw manier van waarnemen, bepaalt jouw deelname aan de ongrijpbare stroom van geschiedenis. Het zijn hier meerdere tijdsbeelden, onderling zeer verschillend, die enerzijds als uitdaging, anderzijds als meester, ervaren worden.

Zo is het Herman van Praag vergaan. Hij heeft die verschillen in getijden opgepakt, om iets van zijn leven en dat van anderen te maken. Bovendien, tijden werken als getijden door. Ze werken op elkaar in, net als de kosmisch aangedreven beweging van eb en vloed van de zeeën, die telkens in een cyclus in elkaar overgaan.

Zulke dynamiek van eb en vloed is in het leven van Herman van Praag in extremen aanwezig.

Ooggetuige zijn van de hel van het nazidom werd door hem in zekere zin omgedraaid. De ervaring onderworpen te zijn aan historische machten die het zeer slecht met joodse mensen ophadden, kreeg bij hem een persoonlijk weerwoord: zelfbepaling. Het heft in eigen handen te willen nemen. En dat op jonge leeftijd al. Wanneer jongens van veertien of vijftien gewoonlijk nog in een kleine wereld leven, was die voor Herman al vroeg groot, ook in consequenties: in angsten en in het koesteren van hoop op betere tijden.

De drang om op ervaring te reflecteren ontwaakte en de overtuiging vatte post vooral op eigen waarneming af te gaan. Met ‘ze zeggen dat’ instemmen? Geen sprake van! Deze levenshouding kwam bij de overlever Herman van Praag al vroeg op en heeft zich in later tijd in zijn persoonlijkheid verankerd. Overleven werd leven. Ketenen van het verleden werden verbroken. Zelfbewust.

Dat deze omslag Herman goed lukte, is zeker ook te danken aan zijn geliefde vrouw Nelleke van Praag-Eikens. Bij mijn bezoek in Bilthoven zei ik wel eens “Herman, je hebt vier armen en benen”, waarop hij prompt antwoordde “Ja, en twee handen op een buik”.

Nelleke heeft op háár beurt een turbulent leven achter de rug wanneer zij Herman in de jaren vijftig ontmoet en ze elkaar niet meer loslaten. Het is niet meer dan logisch om haar een onderscheiden plek in de biografie te geven. Vandaar de weergave van gesprekken die zij met mij had. Ook voor haar ervaringen heb ik enkele bijbehorende tijdsbeelden in een paar hoofdlijnen geschetst. Ook zij was als kind ooggetuige, in Japanse interneringskampen op Sumatra. Daarna zag Nelleke de meedogenloze acties van militante Javaanse jongeren (de Bersiap 1945-1946) en die van het beruchte Nederlandse ‘politioenele’ optreden.

Ooggetuige zijn werd voor Herman van Praag in de loop van zijn leven in betekenis verbreed en verdiept. Specifiek in zijn niet aflatende pleidooi voor wetenschappelijke empirie, met name bij het onderzoek naar de psychisch zieke mens en bij de ontwikkeling van effectieve therapieën. ‘Zien, dan pas geloven’, werd het parool. Waarnemen, met metingen ook, is in zijn visie onmisbaar voor welke verantwoorde ontwikkeling van de psychiatrie dan ook.

Een viertal in de biografie opgenomen karakteristieke schetsen van de hand van collega’s in de psychiatrie, René Kahn, Jim van Os, Bernard Lerer en Byram Karasu bevestigen dit beeld van de consciëntieuze wetenschapper, maar ook van de markante mens, die Van Praag is en blijft. Op mijn vraag een dergelijke schets te geven, verschenen binnen kort tijdsbestek levendige beschrijvingen op mijn beeldscherm. Waarvoor dank.

Mijn vraag aan René Kahn om een Voorwoord voor de biografie te schrijven werd per ommegaande vanuit New York met ‘Dat zal ik natuurlijk graag doen’ beantwoord. Dit tot grote voldoening van Herman van Praag en mij.

Ook mijn verzoek om een korte reactie te geven op het manuscript, aan Jim van Os, Dick Swaab, Frank Koerselman en Menno Oosterhoff, ontving een zeer snelle positieve reactie, waarvoor ik bijzonder erkentelijk ben.

Niet alleen de psychiatrie valt bij Herman van Praag in de scope *zelf(in)zien*. Ook de minder traceerbare routes van onderzoek, zoals die van zingeving van het bestaan, hebben bij hem dit waarmerk. Telkens komt het *zelf* van de menselijke persoon, in zijn vrijheid en verantwoordelijkheid, als basisoriëntatie naar voren. Het doet denken aan het mensbeeld van de filosoof Jean-Paul Sartre, die een absolute vorm van vrijheid en verantwoordelijkheid voor eigen keuzes voorstond. Om die reden is de visie van deze spraakmakende filosoof een terugkerend aandachtspunt in de biografie, maar zeker ook vanwege diens interpretatie van het antisemitisme in *Réflexions sur la question juive*.

Voor Van Praag is het benadrukken van de betekenis van het persoonlijke *zelf* tegelijk een tegenwicht voor materialistische opvattingen van de mens. Met name geldt dit voor de slogan *wij zijn ons brein*. Vele malen trad Van Praag hierover in het strijdperk met Dick Swaab. Swaabs publicatieboek *Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot alzheimer*, waarvan deze slogan in tal van publieke discussies werd afgeleid, is bij zorgvuldige lezing echter aanmerkelijk genuanceerder dan de titel op zich doet vermoeden. Het werkwoord ‘zijn’ representeert hier eerder een dominant *perspectief* op het *functioneren* van de mens in zijn mentale vermogens en evolutionaire achter- en ondergrond. Een kaal = is niet de bedoeling. Wel kan de vraag gesteld worden of Swaab in zijn streven een pittige publieke discussie op te roepen, in zijn formulering van conclusies niet al te ferm en eenzijdig van leer is getrokken. Hij protesteert en opponeert tegen een mens- en wereldbeeld dat naar zijn zienswijze té vrij en té autonoom in ‘zelfregulering’ is ontworpen. Ferm protesteren en opponeren, - lijkt Swaab hierin niet op Van Praag?

De *uitgangspositie* van Van Praag is een andere dan die van Swaab, maar in de wetenschappelijke bewondering voor het magnifieke karakter van de organisatie en het functioneren van het brein kunnen zij elkaar de hand geven.

In hoofdstuk XXVI, *Van Praag versus Swaab nader bezien*, neem ik deze onderscheidingen nader onder de loep. Daar zal ik ook beklemtonen dat de discussie over de vraag hoe het biologische perspectief het algehele mens- en wereldbeeld kan inkleuren, meer een (wetenschap)filosofische dan een exact-wetenschappelijke kwestie is.

Herman van Praag is nooit ‘Mister Biology’ geweest, zoals hem meermaals voor de voeten is geworpen.⁴ Het revolutionaire karakter van zijn onderzoek naar de wisselwerking tussen psychische, biologische en sociale componenten van het menselijk gedrag, werd lang niet altijd begrepen, beviel niet of werd als bedreigend ervaren. “Herman, you are destroying psychiatry!” beet een collega hem eens toe.

De ervaring van het nazidom heeft de joodse mens Van Praag in een zeker isolement gebracht. Op zijn strijdbare manier brak hij uit deze vereenzaming. Als student zocht hij tegenwicht in medische studie en in verbeeldingskracht, met name in de literatuur. Het gaf hem middelen en wegen om bedreiging van menselijke waardigheid en identiteit af te weren. Goed

4 Ook voor Dick Swaab vind ik een dergelijke kwalificatie, ‘Mister Biology’, niet op zijn plaats alhoewel bij hem het biologische *perspectief* duidelijk dominanter van invloed is op mens- en wereldbeeld dan bij Van Praag.

beschouwd kan de geschiedenis van repressie, vernedering en vernietiging van mensen een ernstige ziekte-historie genoemd worden, en is de keuze van Herman van Praag voor *Medicijnen* als studie en artspraktijk een logisch en strijdbaar antwoord daarop. Het wapen van de pen hoort daarbij, expressief in beelden en metaforen. De liefde voor de kunst blijft. Bij de student speelt ze op de voorgrond, bij de psychiater op de achtergrond.

Liefde voor de kunst was een familietrek. Vanaf zijn jeugd maakte Herman thuis veel geanimeerde gesprekken mee, over kunst, cultuur, wetenschap en zionisme, tussen zijn ouders, ooms en hun echtgenotes die een academische opleiding hadden genoten. De vrouwen namen voluit deel aan de discussies.

Marinus van Praag, de vader van Herman, was naast ingenieur, rechtsgeleerde en verbonden aan de Universiteit van Leiden. Bovendien had hij na de oorlog een parttime-betrekking aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Geboeid door de Franse geschiedenis schreef hij een aantal historische boeken in essayistische stijl, die de aandacht trokken van gerenommeerde historici, zoals Jacques Presser. De oudste broer van Marinus, Jonas, was lector en na de oorlog hoogleraar Spaanse taal- en letterkunde.

Oom Siegfried schreef een keur aan boeken: fictie, essayistisch en cultuurhistorisch. Hij keek Europees om zich heen en was een van de eersten die Franz Kafka onder de aandacht van het Nederlandse lezerspubliek bracht. Siegfried van Praag ontmoette deze fenomenale schrijver meerdere keren.

Zo speelde literatuur in het milieu waarin Herman opgroeide, een belangrijke rol. Hij heeft als student enkele jaren getwijfeld: wordt het schrijverschap of wetenschapsbeoefening?

Om dit ‘kunstzinnige been’, dat nooit het landschap van het leven van Herman van Praag verliet, zijn de schrijvers Franz Kafka en Menno ter Braak met een aantal passages van hun werk in de biografie opgenomen, waar dit zo uitkwam.

Kafka rond de telkens terugkerende thematiek van vervreemding, van algehele en absurde beschuldiging, en van ziellose bureaucratie.

Ter Braak rond het thema van polemische stellingname tegenover onrechtvaardige situaties en politieke beslissingen. In diens felle verzet ook tegen nazistische en fascistische ideeën en praktijken, en tegen de verraderlijk lauwe, onverschillige houding géén keuzes te willen maken en van grote problemen weg te kijken.

Polemiek, waakzaamheid, zelfbevrijding, genezing en revolutionair elan, - ze horen op verrassende manier bijeen en versterken elkaar, soms op wonderlijke wijze. Van Praag weet ervan.

In die wetenschap stond hij aanvankelijk nogal alleen. Vernieuwingsgezinde onderzoekers, die net als hij, bereid waren tegen de hoofdstroom in te roeien, waren er slechts mondjesmaat. Onder hen de spraakmakende arts en neurobioloog Dick Swaab. Maar het tij in de geneeskunst voor de psychisch getroffen mens begon allengs door allerlei ontwikkelingen te keren. Het waren veranderingen die Van Praag zelf mee in beweging bracht.

De overtuiging dat exacte onderzoeksmethodes ook voor menswetenschappen van groot belang waren, de razendsnelle ontwikkeling van medische instrumenten, apparatuur en waarnemingstechnieken, legden in rap tempo de enorme betekenis van het 'genetisch pakket' voor ontwikkeling en gedrag bij mens en dier bloot.

Zo kreeg Van Praag met zijn aanvullende biologische invalshoek van de psychiatrie de wind in de zeilen. Dusdanig zelfs dat de balans naar een ander uiterste doorsloeg. Veel meer dan Van Praag lief was, werd de 'biologie' hét *omen* voor de ontraadseling van menselijk gedrag en van gedragsontsporing. 'Nee!', was het stellige antwoord van de wetenschappelijke vernieuwer Van Praag, 'Hier eet de revolutie haar eigen kinderen op!'.⁵

Overigens, in al zijn acties en publicaties waarin uitroeptekens zichtbaar of onzichtbaar aanwezig zijn, blijft achter deze onderstreping van exact *zus en zo* een geheelbeeld van de mens aanwezig, een beeld waarin het van vraagtekens wemelt.

De biologische focus wordt tot verdriet van Van Praag te vaak tot ideologie verheven, tot een nieuwe dogmatiek. En als er iets is dat hij in zijn jonge leven gezien en geleerd heeft, is het wel dat iedere ideologie, dat iedere streng gesystematiseerde overtuiging, vernietigingspotentie heeft.

Deze wisselkoers van uitroep- en vraagtekens is ook een verhaallijn van de biografie, net zoals de vergelijking met 'foto' en 'film'. De metafoer keert regelmatig terug. Of dit nu het terrein van de psychiatrie betreft of het gebied van theologie en filosofie, steeds weer is er een tweeslag in Van Praags bestaan. Het betreft een polair spanningsveld van 'vaststellen', nauwkeurig definiëren (*foto*) en van volmondig erkennen dat leven en samenleven een complex geheel van beweging, van interactie is (*film*).

5 Dit antwoord betreft ontwikkelingen in de psychiatrie en niet zozeer de opvattingen van Dick Swaab.

Beslist geen toeval dat Herman van Praag mij in gesprekken meer dan eens de vraag stelde “Heb je deze film al gezien?”, waarbij een actuele titel + psychologische relevantie van de intrige en personages in één adem volgden.

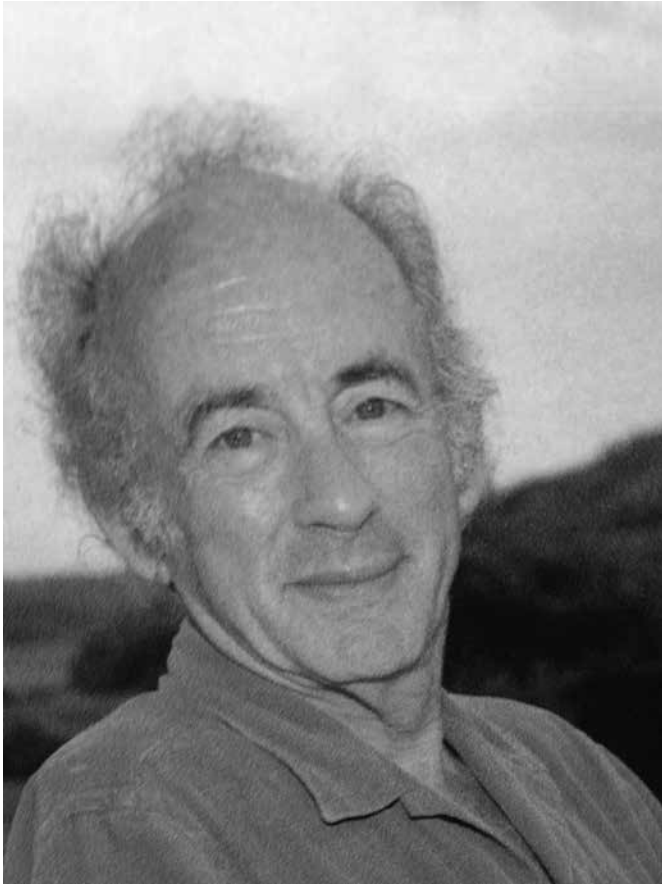
Ik herinner mij bijvoorbeeld de keer dat *Enigma* opnieuw in de Nederlandse bioscopen te zien was en Herman vol bewondering over de artistieke representatie van de briljante wiskundige Alan Turing sprak.

Maar niet alleen de wetenschappelijke *brille* en het doorzettingsvermogen die Turing in dienst stelde van de strijd tegen het tirannieke en mensonteerende naziregime spraken Herman aan. Evenzeer trof hem de tragiek van deze homoseksuele held, Alan Turing, die vanwege zijn ánders zijn stank voor dank kreeg. In 1952 werd hij vanwege verdenking van ‘homoseksuele handelingen’ vernederd en gearresteerd. Het was mee de tragiek van deze begaafde man die Herman frappeerde, de tragiek van de belangrijke codekraker die ‘a-normaal’ was in zijn genialiteit en originele gedragskeuze. Het erkennen van zulke tragiek had en heeft in de mindset van Herman van Praag een speciale plek.

Enigma, het raadselachtige, is een belangrijke en soms tragische kant van de werkelijkheid. Kunnen in Van Praags optiek de mens en zijn gedrag niet in dát licht getypeerd worden? De mens, zijn samenleving, zijn geschiedenis?

In de meer beschouwende bespiegelingen over God en psyche, die na zijn emeritaat in gesprekken op de voorgrond kwamen en hun weg in vele publicaties vonden, springt zulke ontvankelijkheid voor tragiek en het raadselachtige als *condition humaine* in het oog, zowel naar inhoud als in compositie.

Ik hoop dat deze ontvankelijkheid voor het raadselachtige, zij aan zij met Herman van Praags niet aflatende activiteit van onderzoek, van waarneming en reflectie, in de biografie overtuigend voor het voetlicht komt. Het betreft immers een wezenlijke kant van de onderliggende motivatie van deze opmerkelijke man, die de *film* van het leven liefheeft.

Herman van Praag

Een kwestie van identiteit

Wie Herman van Praag noemt, komt onherroepelijk hierop uit: identiteit.

Het gaat om zijn joodse afkomst, maar zeker ook om zijn werk als geneesheer, zo op vernieuwing en verbetering van theorie en praktijk afgestemd.

Als geneesheer ziet hij psychisch ontregelde personen. Ze behoeven een zorgvuldige diagnose en een daarop toegesneden therapie. Dat is duidelijk als wat. Maar geldt dit niet tegelijk voor samenlevingen die in een wirwar van waanideeën en gewelddadige praktijken verstrikt zijn geraakt? Diagnose en therapie voor een verziekte geschiedenis lijken na twee bloedige wereldoorlogen, na genocides, in een wereld die zichzelf en de natuur compleet kan vernietigen, meer dan ooit van belang. Zeker gelet op huidige ontwikkelingen op het wereldtoneel, die razendsnel en met grof geweld een nieuw tijdperk van de Koude Oorlog inluiden.

In religieus Hebreeuwse woorden betekent de laatstbedoelde therapie *Tikkun Olam*, de oproep om de *Tohu wa-Bohu*, de gebroken schepping te herstellen, te genezen, tot een geheelde wereld. Pas dan kan de mens, kunnen samenlevingen en hun geschiedenis, hun waarachtige zin en identiteit ontplooiën. Mensen hebben hiertoe actief verantwoordelijkheid.

Van Praag als joods ooggetuige kent deze Hebreeuwse woorden goed en verbindt er consequenties aan. Voor hem betekent *ooggetuige zijn* leven in betrokkenheid op deze wereld, op deze geschiedenis. En het oog wil wat, samen met de andere zintuigen: beeldvorming, begrip én zinvol handelen. De Genesiswoorden *Tikkun Olam* en *Tohu wa-Bohu* zijn *Dabar*-woorden, spreken en doen ineen, zoals schepping en zingeving een geheel vormen. Het zijn woorden dwars tegen vernietigende en desoriënterende chaos in.

De aanvang van het Genesisverhaal is, gelet op de turbulente en bij tijden waanzinnige geschiedenis van de 20^e en 21^e eeuw, nog lang niet klaar. Zo kan dit scheppingsverhaal als een blijvende waarschuwing en oproep opgevat worden, er samen iets van te maken, als het moet dwars tegen de stroom van onverschilligheid en destructie in. Samenwerking en rijkdom met elkaar delen zijn de sleutels voor zulk herstel. Ze openen deuren voor rechtvaardige wetten en wezenlijk fatsoen. *Samen en delen*, - tussen mensen en volkeren, in seculiere zin weergegeven. *Samen en delen*, - tussen mensen en volkeren in dialoog met de Eeuwige, in religieuze zin weergegeven.

Toen Herman van Praag op 9 september 2020 in Bilthoven een lezing gaf over het beginsel van rechtvaardigheid, dat als een therapie door de geschiedenis heen kan en moet gaan, las hij een paar teksten van de profeten Jesaja en Jeremia met beheerste hartstocht voor.

We treffen de uitdrukking Tohu wa-Bohu ook meermalen bij hen aan, bijvoorbeeld in Jesaja 34: 11 en in Jeremia 4: 23. Het gaat daarbij om hun zienswijze. De periode waarin zij leven betekent volgens hen een terugval in chaos, een ellendige regressie. De tijd waarin licht en orde over duisternis en chaos heerst, raakt finaal uit zicht. En daarmee verdwijnt de mens als kroon van de schepping.

In vrijheid geschapen, blijkt deze mens ook weerspanning en destructief. Naast broederschap en de wil tot opbouw, kent hij vernietigingsdrift. Die drift brengt Tohu wa-Bohu terug in de wereld. Jesaja en Jeremia richten in hun nietsontziende kritiek hun pijlen op deze historische situatie van vernietigingspotentieel. Ze uiten kritiek op leegheid, op verwoestijning en woestheid, op vergeefsheid van menswaardige motieven en argumenten. Nietswaardig zijn en nietszeggendheid lijken om beurten de scepter te voeren.

Daartegen heeft de mens zijn stem te verheffen, en met zijn stem ook zijn handelen. De profeten hameren erop en het algehele kaderverhaal voor de joodse Bijbel, Genesis, is geen vaststellend en al helemaal geen geruststellend, maar een appellerend verhaal. Deze diepzinnige compositie van vertellingen is geen *idée fixe* maar wording, een bewegendheid zonder eind, juist om ieder *idée fixe* te lijf te gaan.

In de biografie breng ik Herman van Praags perspectief op zingeving van het bestaan in relatie tot zijn joodse afkomst. *Zó* is hij ooggetuige.

Het is een afkomst die een bewogen geschiedenis door de eeuwen heen laat zien. Dikwijls is de reactie daarop ‘Nee, nooit meer’. Daartoe moeten keuzes gemaakt worden die een weerwoord vormen tegen het negatieve van dat persoonlijke verhaal. Weerwil is het ook, in waarden, bij het vinden van passende arbeid en van een levenspartner. En het positief gekke is hier dat keuzes maken tegelijk gekozen worden betekent. Wie of wat heeft het heft in handen? Jij of de ander? Emotie of verstand?

Het is hier opletten geblazen. De neiging om in tegenstellingen te denken – dit óf dat – schiet al te vaak over de werkelijkheid heen. De *dynamiek* tussen tegenpolen wordt snel over het hoofd gezien. In het leven van Van Praag, in diens professie van psychiater, zijn de rollen van emotioneel betrokken speler en met rede begaafde beschouwer zeker niet tegenovergesteld.

Zij vullen elkaar eerder aan. Ze zijn *complementair* om een sleutelwoord van Herman van Praag te gebruiken.

Zo breekt Van Praag als psychiater een lans om patiënten niet alleen als ziek te beoordelen, maar ook te zien als individuen die een originele kijk op de werkelijkheid kunnen hebben, waarvan anderen en zeker de psychiater zelf, ‘nog kunnen leren’. Ook in zijn latere religieuze analyses keert deze tweeledigheid terug, bijvoorbeeld in zijn typering van Jezus van Nazareth: eensdeels de grenzen van het normale ver overschrijdend, anderdeels gedreven door een geniale inslag.

Herman van Praag, - naast ooggetuige revolutionair psychiater. Daarin was hij doordacht innovatief en gaf een voorbeeld van wat *omkeer* wetenschappelijk kan betekenen.

Innovatief begint niet voor niets met het voorvoegsel *in*. ‘Van Praag als innovatief mens en geneesheer’ duidt zowel op een *invoegen* in tradities (het doordachte), als op een doorbreken van belemmerende grenzen die aan iedere traditie kleven (het revolutionaire). Déze weg om noviteit te vinden is nooit gemakkelijk. Verstokte traditionalisten zullen claimen ‘het is verraad aan de oude leermeesters’; radicale vernieuwers zullen beweren dat Van Praag met zijn tussenpositie tekortschiet. Zowel de besloten dogmatische weg als de radicaal losgeschoten benadering – ‘alles moet totaal anders’ – voldoen volgens Van Praag niet.

Zo is zijn fascinatie voor de betekenis van biologische processen in het menselijk brein voor een goed begrip van psychisch ziek zijn en herstellen, nooit een obsessie geworden. Iedere vorm van breinfetisjisme zal Van Praag vreemd blijven. Een tot obsessie geworden idee leidt tot onvrijheid – fixatie – in begrip en oordeel. Van Praag:

“In de psychiatrie gaat het om oorzaken van verstoord gedrag en beleven. Ik heb destijds met kracht de biologie naar voren geschoven, omdat de biologische dimensie in ons vak werd verwaarloosd. Maar van meet af aan heb ik gesteld dat dit niet ten koste mag gaan van de eigenheid van de menselijke geest en van omgevingsfactoren, die evenzeer invloed uitoefenen op het ontstaan van psychische afwijkingen. De behandeling met farmaca is altijd slechts een halve behandeling. Kort gezegd: de psychiatrie heeft baat bij *pillen*, maar moet ook *praten* met de patiënt, over diens drijfveren, gevoelens, angsten en onzekerheden. Ik meen dat ik altijd een evenwichtige visie heb verkondigd, waarin naast biologie ook de psyche en de sociale omgeving het volle pond kregen.

Een miskenning van de geest heb ik nooit beoogd. Mijn colleges zijn altijd multidimensionaal geweest qua visie.”

Visie en zingeving zijn daarbij voor Van Praag onlosmakelijk verbonden. Dat is geen toeval, maar welbewuste keuze. Het is in de titel van zijn afscheidsrede als hoogleraar psychiatrie aan de Universiteit Maastricht terug te vinden: *Zingevers. Een introspectieve*.

Zingeving wijst op een actieve houding van de mens, nu eens alert dan weer geduldig, om ontplooiingsruimte voor identiteit te vinden. Voor zichzelf én de medemens. Waar de individuele mens in een identiteitscrisis verzeild is geraakt, er door en door ziek van wordt, is die ruimte zoek. De zin is weg. Manifestatie van wie je bent is weg. Er resteert een doods zwijgen in beangstigend isolement.

De psychiater kan, samen met familie, de patiënt helpen wegen te vinden om uit dat verstikkende isolement te komen. De mens als psychosomatische eenheid kent daarbij biologische fundering van zulke wegen. Dit wordt in de werking van het complexe brein, stapje voor stapje, inzichtelijk. Fascinerend, zeker! De biologie als drager van de psychiatrie, als drager ook van de sociale, culturele en religieuze invloeden die op de psyche inwerken, - het geheel is volgens Van Praag een wonder. Niet alleen om te bewonderen, dat ook, maar tegelijk om dit wonderbaarlijke geheel met alle verstand en verbeeldingsvermogen te analyseren en in zijn waanzinnig ingewikkelde werking te leren begrijpen.

Na zijn afscheid als hoogleraar psychiatrie ziet Herman van Praag nog een nieuw leven voor zich, om de aandacht die hij al tijdens de uitoefening van zijn professie aan de betekenis van religie als zingevers schonk, nu voluit te geven. Interpretatie van de joodse bijbel, verbonden met zijn ervaring in de psychiatrie, brengen hem tot verrassende publicaties. *God en Psyche* en daaropvolgende boeken, artikelen, voordrachten en interviews geven er blijk van.¹

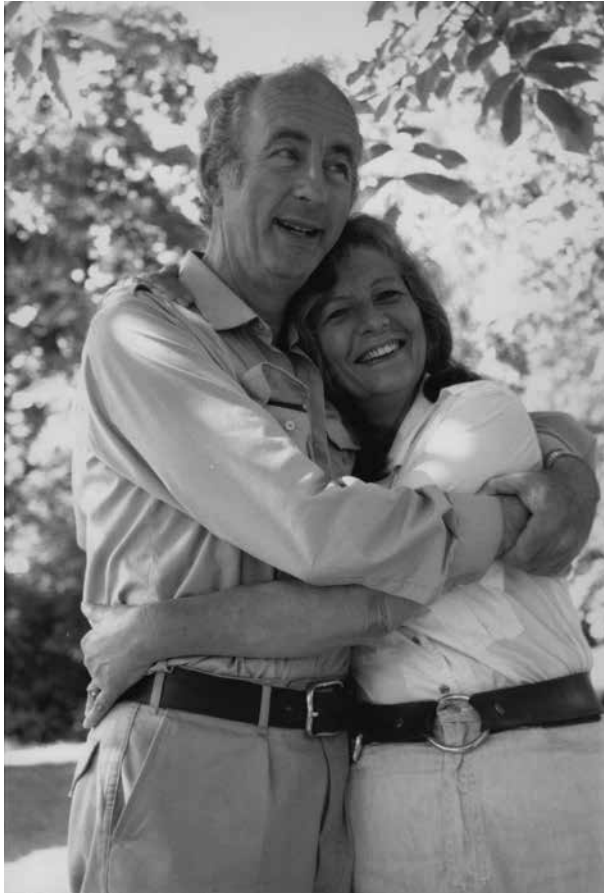
God en Psyche is opgedragen “Aan hen die mij het meest dierbaar zijn: mijn vrouw, mijn gezin, het joodse volk.” Het is een opdracht vanuit het perspectief van de ooggetuige.

1 Herman van Praag, *God en Psyche. De redelijkheid van het geloven. Visies van een Jood*, Uitgeverij Boom, Amsterdam 2008. Voor interviews mee hierover: de TV-serie ‘De verwondering’ en het radio-interview dat wetenschapsjournalist Coen Verbaak voor de VPRO afnam.

Het tekent de binding van Herman van Praag aan keuzes, om persoonlijk van 'het leven iets te maken', keuzes die, zoals eerder gezegd, tegelijk een gekozen worden impliceren. Hij is zich daarbij zijn joodse afkomst, de joodse familie en de joodse geschiedenis terdege bewust.

De zingevers *studie* en *professie*, zoals Van Praag dit in zijn afscheidsrede als hoogleraar psychiatrie noemt, tonen in hun keuzepatronen eveneens een persoonlijk karakter.

Privé, studie en beroep zijn voor hem geen gescheiden afdelingen, maar vullen elkaar aan, ze zijn complementair. Menselijke identiteit is nooit het een óf het ander, maar betreft altijd een spanningsveld van het een én het ander.

Herman en zijn vrouw Nelleke

Hoofdstuk I

Volg het spoor terug

1 Ontmoeting

Schrijven over Herman van Praag is een ontdekkingsreis waarvoor een aantal landkaarten beschikbaar zijn. Maar een zee aan vragen in het blauw steekt daarbij tegen de kleuren van het vasteland af.

“Zo is het!” reageert Van Praag bij het lezen van deze twee zinnen. Vragen gaan niet alleen in tijd aan antwoorden vooraf. Zij zijn gevoegd in het ‘handschrift’ van een zelfstandig individu dat frank en vrij het gesprek wil aangaan. Verwondering staat boven bewondering; vragen ontsluiten en antwoorden neigen tot insluiten.

Van Praag hecht aan discussie, een discussie zonder eind, een gedachtewisseling waarin het ‘ik’ van de persoon zijn eigenstandigheid kan vinden en onderhouden.

Het brein fascineert, maar obsedeert niet. De vrijheid van de mens met zijn verantwoordelijkheid iets van het leven te maken blijft voor hem recht overeind. Als een gedenkteken. Die vrijheid is weliswaar niet absoluut, zoals de filosoof Jean-Paul Sartre uitriep, mee als verzet tegen de absolute onvrijheid onder de nazi's, maar verdwijnt zeker niet uit beeld. Op de bres voor de vrijheid blijft een bittere noodzaak want telkens komen ideeën en opvattingen van de mens-in-onvrijheid massaal in de belangstelling. Zulke deterministische oplossingen voor het raadsel mens lijken aanlokkelijk, zeker in turbulente tijden. Welbepaaldheid en lijnrechte verklaarbaarheid van menselijk gedrag en zijn ervaringen in het leven geven schijnbaar houvast, zekerheid. Maar ze zetten blijkbaar tegelijk gevangen en vermorzelen de mens in zijn vrijheid en verantwoordelijkheid. Herman van Praag gruwet ervan, zeker van de huidige obsessie voor de biologie met zijn deterministische processen. Een tot biologie verklaard universum is hem altijd vreemd gebleven. Zulk determinisme, vindt hij, is er voor de planten en dieren, niet voor de mensen.

Twaalf jaar terug ontmoette ik Van Praag voor het eerst, in Amsterdam. Daarna zagen we elkaar geregeld, om ideeën uit te wisselen, over wat ons bezighield. Het bestreek een breed terrein: naast ontwikkelingen en

opvattingen in de psychiatrie, interpretaties van joodse en christelijke geloofsvisie of actuele thema's in het publieke debat, over beeldende kunst, literatuur, filosofie en politiek. Kritiek op starre, dogmatische ideeën werd meer dan eens met een lach beklonken.

Mag de gedachte 'uitdaging en antwoord' van de bekende historicus Arnold B.J. Toynbee algemeen gelden voor de wisselwerking tussen een bevolking en een collectieve bedreiging, zoals het antwoord van gezamenlijke dijkenbouw in weerwil tot de dreiging van het water, voor een actief en zelfbewust man als Van Praag geldt dit in het bijzonder. In bedreigende situaties is adequate organisatie en samenwerking van levensbelang, maakt niet uit of dit het niveau van collectieve geschiedenis betreft of de levensloop van een individu. In beide gevallen, wanneer desondanks het water de wereld overspoelt, is het worstelen om boven te komen. En wanneer dat lukt is de voldoening en vreugde om het leven des te groter.

Maar de pijn blijft, als kamerscherm voor de vreugde.

2 Rechten en geneeskunde

De vader van Herman, Marinus Maurits van Praag (1896-1965), voegde zich in een oude joodse traditie, rechten te studeren. Hij promoveerde op een rechtsfilosofisch onderwerp, *Die Rechtsfunktionen* (1932) en bevestigde daarmee tegelijk een joods-culturele inslag, naar de fundamenteën van de werkelijkheid, in dit geval de juridische, te willen vorsen. Opgegroei in een cultureel rijk milieu, waarin de diamantnijverheid de materiële basis vormde, was het fijn slijpen van woorden in hun verschillende facetten voor Marinus van Praag, net als voor zijn broers Jonas en Siegfried, een kunde en passie. Zowel in zorgvuldig analyserend proza als in beeldende fictie. Ik kom erop terug.

Naast de rechtenstudie genoot de geneeskunde eeuwenlang grote belangstelling bij de joodse bevolking. Door de diaspora in alle delen van de wereld verspreid, werden een select aantal joodse families niet alleen expert in organisatie van handel en geldverkeer, maar vonden uit hun kringen talrijke befaamde artsen hun weg in een zich rap moderniserende wereld.

De wetenschappelijke houding van zorgvuldig waarnemen en logisch consistent definiëren en redeneren werd in ontwikkelde joodse milieus geoefend en bevorderd. Deze attitude en bedrevenheid was zeker ook door de eeuwen heen gevoed door een intensief onderhouden religieuze leescultuur. Daarbij onmiddellijk aangetekend, de Hebreeuwse Bijbel en de Talmudische geschriften pleiten weliswaar consequent voor een verdieping van het

geloof, maar deze roep om innerlijke versterking ging altijd gepaard met een sterk normatief realiteitsbesef. De opdracht de geschonden en verziekte wereld zo goed als het kan weer heel te maken, Tikkun Olam, was en is een typisch joods rechtvaardigheidsbeginsel. Het gaat om een herstel van de wereld, waarin verbeelde idolen – afgoden – met hun inherente principes van onrecht en gewelddadigheid, verdreven moeten worden. In die zin roept de joodse Bijbel op tot een universeel genezingsproces.

Ook in Nederland waren van oudsher verhoudingsgewijs veel joodse artsen. Net zoals in andere landen van Europa werd in de Republiek der Nederlanden (1579-1792) lidmaatschap van de gilden, beroepsverenigingen, voor joden geblokkeerd. Maar de studie en praktijk van geneesheer vormde hierop geregeld een uitzondering.

Met de staatsrechtelijke emancipatie van 1796, door het Napoleontische bewind in de Nederlanden geïnitieerd, kregen de joden gelijke burgerrechten. Dit bood tijdens de negentiende eeuw extra kansen aan initiatiefrijke joodse artsen, zoals Samuel Sarphati (1813-1866) en Samuel Senior Coronel (1827-1892). Rechtenstudie was ook voor joodse studenten opengesteld, en velen van hen ontwikkelden zich tot gerenommeerd jurist.

Vanuit dit perspectief van emancipatie, diepgaande interesse voor recht, en van vooruitstrevende joodse heilkunde wil ik Herman van Praag in mijn biografie zien.

3 'Sartre' in Amsterdam

Herman van Praag is sterk verbonden met zijn joods zijn. In zijn jeugd in zeer bedreigde, maar naderhand in weerbare zin.

De familie van Praag nam de opkomst van het fascisme en nazidom van meet af aan hoogst serieus. Het nieuws werd op de voet gevolgd. Sussende meningen 'dat het allemaal niet zo'n vaart zou lopen', werden met kracht van de hand gewezen. Ook de gedachte dat Hitler in zijn expansiedrift en Jodenhaat bij zou draaien werd als onzin beschouwd. De drie broers Van Praag, Jonas, Marinus en Siegfried, hadden contacten met joodse Duitsers en wisten zo uit eerste hand wat het nazidom in de praktijk voor joden betekende. Dat gold ook voor andere tot vijand verklaarde groepen, zoals Sinti, communisten en socialisten. Marinus benadrukte meer dan eens "Wanneer je kennisneemt van Hitlers *Mein Kampf* dan weet je genoeg."¹

1 Deze zin is opgetekend in de weergave van Herman van Praag.